

ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ ЕВОЛЮЦІЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Надурак В.В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Досліджено основні механізми еволюції системи суспільної моралі. Встановлено, що експериментування суб'єктами мікрорівня з різними варіантами поведінки (мутація) приводить до появи кількох основних варіантів морально правильного рішення (конкуренція параметрів порядку на макрорівні). Коли один із паттернів перемагає, то він стає новим параметром порядку (моральною нормою). Процес еволюції системи суспільної моралі відбувається шляхом сепарування її норм і принципів від факторів культурного і природного середовища. Її адаптація до змін в середовищі проходила через внутрішні зміни, коли система у собі віднаходить ресурси для адекватної адаптивної реакції, а також шляхом залучення певних нормативних зразків з інших систем.

Ключові слова: система суспільної моралі, еволюція, адаптація, сепарування, диференціація, мікрорівень моральної практики, макрорівень моральної свідомості.

Постановка проблеми. Одним із продуктивних шляхів розвитку науки є застосування моделей, які були відкриті в одних галузях знань, до об'єктів, що вивчаються іншими. Прикладом успішності таких «переносів» може бути теорія еволюції, яка дала змогу по-новому поглянути на процес розвитку суспільства, внаслідок чого поняття «соціальна еволюція» стало загальноживаним у суспільних науках. Також досить давно термінологічний апарат еволюційної теорії використовуються науковцями, коли йде мова про дослідження різноманітних культурних феноменів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Культурну еволюцію в поняттях, запозичених з еволюційної біології описує британський дослідник Джейсон Мак-Кінзі Александер (Jason McKenzie Alexander) [1, с. 19]. Культуру як систему спадкової мінливості вивчають американські дослідники Пітер Річerson (Peter J. Richerson), Роберт Бойд (Robert Boyd) і Джозеф Генріч (Joseph Henrich) [2]. Згадують дані дослідники і про існування еволюційних механізмів у розвитку моралі. Підтримку подібних ідей можна також зустріти у Володимирі Бакштановського, Юрія Соґомонова, Фрідріха Гайека та ін. Таким чином, на сьогоднішній день багато дослідників погоджуються з думкою, що розвиток моралі можна описати в термінах теорії еволюції. Тому метою нашої статті буде висвітлення того, як саме відбувається еволюція моралі, а не доведення того факту, що вона має місце.

Виклад основного матеріалу. Згідно із розробленим нами синергетичним підходом до вивчення системи суспільної моралі у її структурі можуть бути виділені два рівні: мікрорівень моральної практики (включає членів певної спільноти, які, переймаючи прийняті в ній моральні орієнтири у власну індивідуальну моральну свідомість, утілюють її в життєвій практиці) і макрорівень моральної свідомості, складові якого прийнято називати параметрами порядку (етичні норми, принципи, цінності, правила). Макрорівень підпорядковує собі елементи мікрорівня (тобто суб'єктів моральної практики) і визначає їх поведінку. Разом із тим між цими рівнями існує циклічна причинність, адже суб'єкти не тільки підпорядковуються моральним орієнтирам, але й створюють їх у своїй взаємодії [3, с. 21-22].

Герман Хакен (один із засновників синергетики), пояснюючи те, як виникають у системі параметри порядку, наводить приклад природного відбору за Дарвіном: «Взаємодія між мутаціями (випадкові події на мікрорівні) і відбором (конку-

ренція між формами (модами) на макрорівні) веде до формування макроскопічних паттернів (структур)...» [4, с. 8943]. Застосувавши цю модель до системи суспільної моралі, отримуємо наступний результат.

Коли виникає ситуація, моральне регулювання якої відсутнє, то щодо неї індивіди переважно допускають різні варіанти поведінки (мутація на мікрорівні за Хакеном) і разом із цим відбувається процес пошуку морально прийнятних рішень, що, врешті, приводить до появи певних варіантів того, яким же буде морально правильний вчинок у даній ситуації (конкуренція параметрів порядку на макрорівні). Урешті, один із паттернів (англ. *pattern* – зразок, приклад, шаблон, форма, модель, схема) перемагає і стає новим параметром порядку, тобто ця модель поведінки закріплюється як моральний зразок у моральній свідомості. Цей процес відбувається набагато швидше за біологічну еволюцію, адже «мутації» в моралі, як і всі культурні мутації, розповсюджуються горизонтально, тобто шляхом копіювання іншими членами групи, а не через генетичні зміни, що успадковуються тільки нащадками [5, с. 818]. Для того, щоб перемогти в конкуренції, новий параметр порядку повинен відповідати керуючим факторам системи суспільної моралі в тому вигляді, у якому вони впливають у той момент на систему (керуючими факторами ми називаємо ті чинники зовнішнього щодо системи моралі середовища, які мають найбільший вплив на її розвиток [3, с. 27-28]), і бути достатньо адекватним до ситуації, яку необхідно вирішити. У момент конкуренції можуть, наприклад, з'являтися рішення, які адекватні до ситуації, однак суперечать одному з керуючих факторів (наприклад, релігійним уявленням, які панують у суспільстві), тому вони не пройдуть відбір. Аналогічно можуть з'явитися прийнятні рішення з точки зору всіх керуючих факторів, проте вони виявляться неадекватними до ситуації (надто ідеалізованими, складними у виконанні тощо) і теж не пройдуть відбір.

Толкотт Парсонс, аналізуючи особливості соціальної еволюції, писав, що «найбільш важливим для еволюційної перспективи є процес посилення адаптивних можливостей» [6, с. 114]. Відбувається цей процес двома шляхами: завдяки виникненню всередині суспільства нового типу структури, або ж через культурну взаємодію і залучення інших факторів в поєднанні з новим типом структури, що виникли всередині інших суспільств [6, с. 114].

Зауважені Т. Парсонсом шляхи посилення адаптивних можливостей властиві також системі

суспільної моралі і їх умовно можна назвати «внутрішнім» та «зовнішнім». Перший характеризується тим, що завдяки внутрішнім змінам система у собі віднаходить ресурси для адекватної адаптивної реакції на зміни в середовищі. «Зовнішній» шлях має місце тоді, коли система суспільної моралі залучає певні нормативні зразки з інших систем. Можливий і третій шлях, який передбачає поєднання «внутрішньої» та зовнішньої адаптацій.

Одним із способів, яким здійснюється внутрішня адаптація, є, на нашу думку, механізм, подібний до того, який Т. Парсонс назвав «диференціацією». Під цим поняттям він мав на увазі процес, коли «елемент, підсистема або набір елементів і підсистем, володіючи своїм відносно чітко визначеним місцем в суспільстві, з часом ділиться на декілька елементів чи систем (як правило, дві), що відрізняються і за структурою, і за функціональною роллю в рамках більшої системи» [6, с. 114]. Для прикладу він бере домашнє господарство, яке в сільськогосподарському суспільстві є одночасно місцем проживання і елементом виробництва. Але в інших суспільствах виробнича діяльність здійснюється у спеціалізованих місцях (фабрики, офіси), а люди які в них працюють, одночасно є членами сімейного домашнього господарства. Тобто суспільна еволюція привела до відокремлення від сімейного господарства місць, де здійснюється виробнича діяльність. До речі, Парсонс зауважує, що при цьому повинна відбуватись також певна диференціація на рівні норм, та специфікація загальних ціннісних зразків стосовно різних ситуацій [6, с. 114].

Подібний, хоча й не аналогічний процес має місце в еволюції моральних норм. На певному етапі розвитку суспільства з'являються види діяльності чи ситуації, для яких поки не існує морального нормативного регулювання. В такому разі існуючі до цього моральні норми і принципи, які регулювали подібні ситуації чи сфери, можуть почати застосовуватись до нових випадків. В процесі такого застосування часто з'ясовується, що необхідно провести модифікацію цих норм, для більш адекватного реагування на новий тип ситуації. Таким чином на основі попередньої норми виникає новий специфічний зразок. Наприклад, з появою спорту в ньому починають застосовуватись моральні норми, які «диференціювались» від норм, що діяли у військовій справі. Так, відомо, що для лицаря було ганебним бивати суперника, який опинився у різко невідгідних умовах (впав з коня, випав меч тощо), тому він давав йому змогу виправити ситуацію і тільки після того продовжував бій. Аналогічним чином у футболі виникла норма «чесної гри», за якою необхідно припинити гру, вибивши м'яч за межі поля, коли хтось із суперників не може продовжити гру внаслідок травми. Також, за приклад можна взяти нові моральні норми, які в сучасному світі регулюють ставлення до тварин. Виникали вони внаслідок диференціації норм, що регулювали ставлення до людей, із відповідною корекцією до предмету регуляції.

Еволюційний розвиток системи суспільної моралі не обов'язково приводить до створення найкращих норм. Ніклас Луман, ведучи мову про еволюцію систем, зазначає, що «відбір з необхідністю не гарантує хороших результатів. У довготривалій перспективі він ще повинен витримати перевірку можливості його стабілізації» [7, с. 20]. Ф. Гайек, аналізуючи основні ознаки еволюції морально-

го нормативного порядку зазначає, що «характер цієї еволюції не є прямолінійним, він формувався у процесі постійних спроб та помилок, безперервного експериментування у сферах, де відбувалось «суперництво» між порядками різного типу» [8]. Іншими словами ця еволюція нагадувала генетичні мутації, тому й Ф. Гаск називає її експериментуванням. Як відомо, значна частина мутацій у природі виявляються нейтральними або ж навіть шкідливими. Це ж стосується й норм поведінки, тому робити висновок «що будь-яке усталене правило неминуче і завжди сприяє виживанню і росту популяції, яка йому слідує, було б невірною» [там само], звідси й зауваження Ф. Гаска про те, що він «не стверджує, що результати групового відбору традицій, неминуче є хорошими» [там само]. Ми цілком погоджуємось з такою точкою зору і стверджуємо, що самоорганізація та еволюція хоча й постають основними шляхами формування морального нормативного порядку, проте не завжди їх результати будуть найкращими (тобто адекватними керуючим факторам чи функції регулювання поведінки).

На завершення нашої статті варто детальніше описати процес історичної еволюції системи суспільної моралі.

На тваринній стадії людської еволюції основну роль у регулюванні поведінки відігравали біологічні механізми. Вони, фактично, повністю диктували існуючі форми поведінки. Можна сказати, що в цей час нормативність (точніше «протонормативність», оскільки з сучасною нормативністю вона подібна тільки тим, що регулює поведінку) була невіддільна від людської природи. Ті форми поведінки, які диктувала природа (через емпатію, материнський інстинкт і т.п.), зовні, звичайно, можуть нагадувати мораль, проте вони нею не були, а являли собою тільки інстинкт.

Зі становленням Homo Sapiens та появою складніших і масштабніших спільнот, які вже не ґрунтувались виключно на кровній спорідненості, на людські стосунки починає активніше впливати такий фактор, як потреба співжиття (тобто необхідність у співіснуванні з метою виживання [3, с. 44]). Вона диктувала нові форми поведінки, що згодом стали однією із фундаментальних засад моралі (в основному, вони зосереджувались навколо принципу справедливості). Щоправда тоді та поведінка, яку люди чинили під стимулом даної необхідності (наприклад рівний розподіл благ) зумовлювалась не існуванням морального принципу, якому люди свідомо підпорядковували свою діяльність, а лише *практичною потребою* спільно жити і діяти, без чого виживання було неможливим.

Важливим моментом, після якого почалось формування системи суспільної моралі, була сепарація уявлення про вчинок від самого вчинку, який диктувався іншими стимулами (потребою співіснувати, інстинктами). Це стало можливим завдяки мові. Тільки з її появою з'являється макрорівень системи суспільної моралі – колективні уявлення про прийнятні і неприйнятні форми поведінки, які регулюють діяльність індивідів. Для того, щоб ці уявлення з'явилися і стали колективними феноменом, звичайно, ж необхідна мова, яка у зв'язці з мисленням формулює та поширює символічні норми, які регулюють поведінку.

Оскільки на цьому етапі з'являється макрорівень системи суспільної моралі, якому підпорядковуються елементи макрорівня (люди), то, з

точки зору синергетики, всі необхідні компоненти, які властиві складній системі, вже існували та перебували у системному зв'язку між собою. Саме тому можна вважати, що саме в цей час виникає система суспільної моралі (хоча й порівняно із сучасними системами вона може бути охарактеризована як примітивна).

Разом з розвитком мови відбуваються становлення культури, яка стає ще одним чинником, що починає впливати на норми поведінки. На початковому етапі культура розвивалась як цілісний синкретичний феномен, тому відділити нормативні орієнтири поведінки від традиції, релігії чи міфології можна тільки умовно. Проте в міру розвитку цивілізації в культурі починає відбуватись процес диференціації, коли її складові постають як відносно самостійні феномени. На певному етапі цей процес торкається і моралі, коли на макрорівні з'являються уявлення про допустиме і недопустиме певною мірою дистанційовані від того, що диктує традиція, релігія, міфологія. Саме по відношенню до цього етапу можна вживати поняття «мораль» у сучасному значенні цього слова.

Звичайно, на макрорівень моральної свідомості суспільства надалі продовжують впливати інші культурні феномени. Проте мораль стає все ж самостійним утворенням, яким можна керуватись у житті, не задумуючись про те, чи відповідає вона релігії, традиції тощо (хоча й це не означає, що всі так чинять, адже багато хто в моральних міркуваннях і надалі свідомо враховує, наприклад, релігійний фактор; проте важливо саме те, що з'являється така можливість, адже це свідчить про існування відповідного феномену як самостійного утворення).

Отже, з написаного випливає, що мораль наче «проростає» зі свого середовища, спочатку будучи тільки його функцією і тільки з часом стаючи самостійним феноменом із власною специфікою та законами. Разом з тим, вона зберігає зв'язок зі своїм середовищем, зазнаючи його впливу і чинячи зворотний вплив.

Висновки. Таким чином, використання щодо розвитку системи суспільної моралі понять, якими описують еволюцію біологічних систем, дали змогу більш детально описати її розвиток. Коли виникає ситуація, моральне регулювання якої відсутнє, то щодо неї індивіди переважно допускають різні варіанти поведінки (мутація), і разом з цим відбувається процес пошуку морально прийняттого рішення (відбір), що, врешті, призводить до появи певних варіантів того, яким же буде морально правильний учинок у даній ситуації (конкуренція параметрів порядку на макрорівні). Урешті, один із варіантів перемагає і стає новим параметром порядку, тобто ця модель поведінки закріплюється в моральній свідомості як моральний зразок. Процес еволюції системи суспільної моралі відбувалося через сепарування її норм і принципів від факторів культурного і природного (йдеться про людську природу) середовища. Її адаптація до змін в середовищі проходила через внутрішні процеси, коли система у собі віднаходить ресурси для адекватної адаптивної реакції на зміни в середовищі, а також шляхом залучення певних нормативних зразків з інших систем. Детальніше дослідження кожної з описаних сторін еволюції системи суспільної моралі може бути перспективним напрямком подальших досліджень.

Список літератури:

1. Alexander J. McKenzie. The Structural Evolution of Morality / Jason McKenzie Alexander. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 312 p.
2. Richerson P. Gene-culture coevolution in the age of genomics / Peter J. Richerson, Robert Boyd, Joseph Henrich // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2010. – Vol. 107. – Issue 2. – P. 8985–8992.
3. Надурак В. В. Система суспільної моралі: синергетичний підхід / Надурак Віталій. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2014. – 230 с.
4. Haken H. Synergetics. Basic concepts / Herrman Haken // Encyclopedia of Complexity and System Science. – Springer, 2009. – P. 8926–8946.
5. Haidt J. Morality / Jonathan Haidt, Selin Kesebir // Handbook of Social Psychology. – Hoboken, New Jersey : Wiley, 2010. – Vol. 2. – P. 797–832.
6. Парсонс Т. Поняття общества: компоненты и их взаимоотношения / Толкотт Парсонс // THESIS. – 1993. – Вып. 2. – С. 94-122.
7. Луман Н. Общество как социальная система / Никлас Луман. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
8. Хайек Фридрих Август. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хайек / http://libertarium.ru/l_lib_conceit?NO_COMMENTS=1&PRINT_VIEW=1

Надурак В.В.

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ОСНОВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЭВОЛЮЦИИ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ МОРАЛИ

Аннотация

Исследованы основные механизмы эволюции системы общественной морали. Установлено, что экспериментирование субъектами микроуровня с разными вариантами поведения (мутация) приводит к появлению нескольких основных вариантов морально правильного решения (конкуренция параметров порядка на макроуровне). Когда один из паттернов побеждает, то он становится новым параметром порядка (моральной нормой). Процесс эволюции системы общественной морали происходил путем сепарирования ее норм и принципов от факторов природной и культурной среды. Адаптация к изменениям в среде происходит через внутренние изменения, когда система находит в себе ресурсы для адекватной адаптивной реакции, а также путем привлечения нормативных образцов из других систем.

Ключевые слова: система общественной морали, эволюция, адаптация, сепарация, дифференциация, микроуровень моральной практики, макроуровень морального сознания.

Nadurak V.V.

Carpathian National University named after Vasyl Stefanik

THE MAIN MECHANISMS OF EVOLUTION OF THE SYSTEM OF SOCIAL MORALITY

Summary

The basic mechanisms of evolution of the system of social morality are investigated in the paper. Found that experimentation by subjects of micro level with different models of behaviors (mutation) leads to the appearance of several major versions of morally correct decision (competition of order parameters at the macro level). When one of patterns wins, it becomes the new order parameter (moral norm). The process of evolution of the system of social morality occurred by separation of its norms and principles from factors of cultural and natural environment. Adapting to changes in the environment occurs through internal changes, when the system finds in itself resources for adequate adaptive response, as well as by involving normative samples from other systems.

Keywords: system of social morality, evolution, adaptation, separation, differentiation, micro level of moral practice, macro level of moral consciousness.

УДК 373.033+504.75

ЕКОЛОГІЧНА ЕСТЕТИКА ЯК РЕФЛЕКСІЯ НАД ЕКОЛОГІЧНИМИ КРИЗАМИ

Філяніна Н.М.

Національний фармацевтичний університет

Аналізується роль мистецтва в осягненні екологічної кризи в антропологічному вимірі. Досліджуються зміни ролі і функцій мистецтва, біомистецтво як можливість переосмислення меж маніпулювання життям. Розглядаються становлення екологічної естетики, її завдання та особливості формування понятійного апарату.

Ключові слова: екологічна криза, мистецтво, прекрасне, краса природи, екологічна естетика.

Постановка проблеми. Письменники та представники різних видів мистецтва протягом тривалого часу піднімають в своєму творчому доробку глобальні проблеми людства, заздалегідь передбачаючи їх, випереджаючи час і даючи змогу науковцям розмірковувати над поставленими актуальними питаннями завчасно. Доказам цього може слугувати думка З. Фрейда, наведена у монографії О. Оніщенко, про те, що письменники в своїй здатності осягнення проблеми випереджають вчених, оскільки здатні бачити набагато глибше від них [7].

Аналізуючи феноменологію та герменевтику у структурі філософської та гуманітарної освіти В. Кебуладзе вважає, що наскрізна ідея головного твору Ганса-Георга Гадамера «Істина і метод» полягає в тому, що істина може поставати перед нами не лише завдяки застосуванню наукового методу, а в інших духовних практиках: «Для само-

го Гадамера – це історичний досвід і мистецтво» [6, с. 52-53]. Відповідно, письменники, музиканти, представники синтетичних мистецтв не можуть залишити поза увагою й виклики екологічних криз в їхніх антропологічних вимірах.

Формування цілей статті. Спираючись на наведені вище оцінки ролі мистецтва в осягненні дійсності, в статті буде здійснена спроба:

- розглянути ставлення представників гуманітарної сфери, у тому числі й митців, до сучасної екологічної кризи та способів осягнення ними викликів сьогодення;

- проаналізувати внесок митців у розуміння природи та зв'язків людини та природного світу, а також шляхів подолання екологічної кризи.

Пошук та аналіз відповідей на ці питання є важливим аспектом дослідження екологічної проблематики, оскільки сприйняття причин та способів